

getirdiklerini, âlim olarak bilinen, ancak cahilliklerinin esiri olan insanların gururları yüzünden fazilet kavramına gölge düşürdüklerini, şeref ve haysiyetin ilimde değil servet ve gösterişte aranır hale geldiğini, iyilik ve yardım severliğin hor görüldüğünü, bilgili ve şahsiyet sahibi olmaları gereken kâtipler için sadece yazı güzelliğini, edipler için de güzel sesli bir câriyesini öven veya içki kadehini tasvir eden birkaç şiir ezberlemelerinin yeterli görüldüğünü, az çok astroloji bilenlerin âlim, biraz mantık okuyanların filozof sayıldığını, cehaletlerinin farkında bile olmayan bu kişilerin Allah'ın kitabına ve Hz. Peygamber'in hadisine dil uzatma cüretini gösterdiklerini söyler. Daha sonra da devrindeki kâtip ve ediplerin bu makama ulaşmayı hak etmediklerini, böyle cahil kimseleri kâtip tayin eden halifelerin karşılaştıkları güçlükleri, onların yaptıkları dil yanlışları sebebiyle içine düştükleri gülünç durumları örnekler vererek anlatan İbn Kuteybe eserini kâtipleri bu üzücü durumdan kurtarmak için telif ettiğini belirtir.

Edebü'l-kâtib dört bölümden meydana gelmiştir. İbn Kuteybe eserin ilk bölümünde (Kitâbü'l-Ma'rifet) daha çok, yanlış anlaşılan ve yanlış kullanılan kelimelerle kelime türetme kuralları gibi konular üzerinde durmuş, ikinci bölümde (Kitâbü Taqvîmi'l-yed) kâtiplerin doğru yazmak ve düzgün konuşmalarını sağlamak amacıyla imlâ meseleleri, bazı sarf

konularının tasnif ve izahıyla imlâ - telâfuz münasebeti gibi hususlara yer vermiş, üçüncü bölümde ise (Kitâbü Taqvîmi'l-lisân) konuşma dilindeki yanlışlar ve bunların doğru şekillerini ele almıştır. Dördüncü bölümde de (Kitâbü'l-Ebniye) sülâsî fiillerle mezîd fiillerin yapıları, kazandıkları farklı anlamlar, isim ve sıfatların vezin ve mânaları, çeşitli masdarlar gibi konuları incelemiştir.

Edebü'l-kâtib ve bu türden diğer eserler yazıldıkları devrin toplum hayatı, tarrîhi, kültür ve teşkilât tarihi bakımından çok önemli birer kaynak mahiyetindedir. Bir ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ta devlet kademelerinde önemli görevlere gelecek kimselerin başta dil olmak üzere çeşitli yönlerden yetiştirilmesi için yazılan *Edebü'l-kâtib*, devrinin edebî Arapça'sının esaslarını yanlışlarla doğruları bir arada vererek ele almış olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Birçok defa yayımlanan *Edebü'l-kâtib*'in (Kahire 1300, 1312, 1328, 1347, 1354) ilk ilmî neşri Max Grünert tarafından yapılmıştır (Leiden 1900). Bu neşirde Grünert eserin yazma nüshalarıyla birlikte bazı şerhlerinden de faydalanmıştır. Kitap daha sonra, bazı güç kelimeler hareketlenip anlaşılması zor olan yerleri açıklanarak Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire 1355/1936, 1377/1958, 1383/1963), notlar ve çeşitli indeksler ilâvesiyle Muhammed ed-Dâli (Beyrut 1402/1981, 1405/1985) ve Ali Fâûr (Beyrut 1408/1988) tarafından yayımlanmıştır. Eser üzerinde Hüseyin Varol bir doktora çalışması yapmıştır (bk. bibl.).

Edebü'l-kâtib üzerine IV. (X.) yüzyıldan itibaren birçok şerh yazılmıştır. Bunların en önemlisi, İbnü's-Sîd el-Batıyevsî'nin (ö. 521/1127) *el-İktidâb fî şerhi Edebü'l-küttâb* adlı üç ciltlik eseridir. Batıyevsî'nin I. cildinde *Edebü'l-kâtib*'in mukaddimesini şerhetmiş, II. ciltte İbn Kuteybe ve râvilerin hatalarını ele almış, III. ciltte de eserdeki beyitleri açıklamıştır. *el-İktidâb*, Abdullah el-Bustânî (Beyrut 1900, 1901, 1905) ve Mustafa es-Sekkâ ile Hâmid Abdülmecîd tarafından (I-III, Kahire 1981-1983) yayımlanmıştır. *Edebü'l-kâtib*'in Mevhub b. Ahmed el-Cevâlikî (ö. 540/1145) tarafından yapılan şerhi Mustafa Sâdık er-Râfîi'nin bir mukaddimesiyle birlikte neşredilmiştir (Şerhu Edebü'l-kâtib, Kahire 1350/1931; *Edebü'l-kâtib*'in diğer şerhleri ve üzerinde yapılan çeşitli çalışmalar için bk. Varol, I, 102, 104).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib* (nşr. Ali Fâûr), Beyrut 1408/1988; Abdullah b. Abdülazîz el-Bağdâdî, "Kitâbü'l-Küttâb: Le Livre des secrétaires de 'Abdullâh al-Bağdâdî" (nşr. Dominique Sourdel), *BEO*, XIV (1952-54), s. 119, 126-157; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 73-79; Batıyevsî, *el-İktidâb fî şerhi Edebü'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ — Hâmid Abdülmecîd), I-III, Kahire 1981-83; Mevhub b. Ahmed el-Cevâlikî, *Şerhu Edebü'l-kâtib*, Kahire 1350/1931; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1277-1278; Brockelmann, *GAL* (Ar.), II, 225-226; Serkis, *Mu'cem*, I, 211; Sezgin, *GAS*, IX, 154-158; Seyyid Ya'kûb Bekir, *Nuşûş fî fıkhi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Beyrut 1970, s. 21-24; Hüseyin Varol, *Edebü'l-kâtib: İbnu Kuteybe* (doktora tezi, 1980), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, I-II; Abdullah el-Cebûrî, "Dirâse fî küttûbi İbn Kuteybe", *Mecelletü Âdâbi'l-Mustanşiriyye*, III, Musul 1978, s. 234-239; Jaakko Hämeen-Anttila, "Lexical Ibdâl (İbn Qutayba and his Adab al-Kâtib)", *SO*, LXXI (1993), s. 49-51; I. Goldziher, "Edeb", *İA*, IV, 106; Muhammed Halefullah Ahmed, "Edebü'l-kâtib", *Tİ*, IV, 3-21; Âzertâş Âzernûş, "İbn Kuteybe", *DMBİ*, IV, 457; C. E. Bosworth, "Adab al-Kâteb", *Elr*, I, 446.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

el-EDEBÜ'L-MÜFRED

(الأدب المفرد)

Buhârî'nin

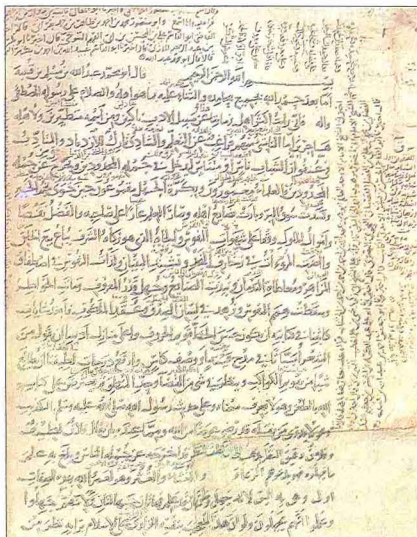
(ö. 256/870)

ahlâka dair hadisleri topladığı eseri.

el-Câmi'u's-şâhih'teki "Kitâbü'l-Edeb" bölümünde güzel ahlâka ve görgü kurallarına dair hadislerden 249'unu 128 babda toplayan Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*'de 1329 (veya 1322) ahlâk hadisini 644 bab altında bir araya getirmiştir. Yarıya yakın kısmını *el-Câmi'u's-şâhih*'inin "Kitâbü'l-Et'ime", "Kitâbü'l-Eşribe" ve "Kitâbü'l-Libâs" gibi edep ve ahlâk konularıyla ilgili bölümlerinde de zikrettiği bu hadislerin altmış üçü dışında hepsinin *Kütüb-i Sitte*'de mevcut olması, müellifin *el-Edebü'l-müfred*'deki hadisleri de titizlikle seçtiğini göstermektedir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî, bu esere Buhârî'nin *eş-Şâhih*'i dışındaki kaynaklardan alınan hadislerin, sağlamlık bakımından Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih*'i kadar olmasa bile diğer *Kütüb-i Sitte* mecmualarındaki rivayetlerden daha güvenilir olduğunu belirtmektedir.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhih*'te **muallak** olarak zikrettiği bazı hadislerin senedlerini bu eserde vermesi, bazı muhaddislerle müphem bırakılması isim ve kelimeleri belirgin hale getirmesi ve başka kitaplarda bulunmayan bazı bilgileri

Edebü'l-kâtib'in ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1665)

nakletmesi *el-Edebü'l-müfred*'in hadis ilmi bakımından önemini arttırmaktadır.

el-Edebü'l-müfred Buhârî'nin diğer eseri *el-Câmi'u's-şâhih* kadar ilgi görmemiş, bu yüzyılın başlarına kadar metin ve senedleri üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eser Hindistan'da (Şahâbâd 1304/1887), Agra'da (1306/1889), kenarında Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-şâgîr*'i olduğu halde İstanbul'da (ts., Muhammed Efendi el-Bosnevî Matbaası), kenarında Ebû Hanîfe'nin *el-Müsned*'i olduğu halde yine İstanbul'da (1306/1889, 1309/1892) yayımlanmıştır. Daha sonra Kahire'de (1346/1927, 1349/1930) ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin tahkikiyle yine Kahire'de (1375/1955, 1378/1958), Ebûzâbî'de (nşr. Muhammed Hişâm el-Burhânî, 1402/1981) ve Beyrut'ta (nşr. Kemal Yûsuf el-Hût, 1404/1984) yeni baskıları yapılmıştır. Ayrıca Haydarâbâd el-Câmîatü'l-Osmâniyye hocalarından Fazlullah el-Cilânî tarafından matbu ve yazma nüshaları karşılaştırılıp hadislerin metin ve sened tenkidi yapılarak *Fazlullâhi's-şamed fî tavzihi'l-Edebil-müfred* adıyla şerhedilmiştir (Kahire 1364/1945, 1378/1958). Eser üzerinde Taybe bint Yahyâ'nın *Qurratü 'ayni'l-müs'ad bi-tertibî*

etrâfil-Edebil-müfred (Küveyt 1986), Muhammed Hüseyin Afîfî'nin hadislerin senedlerini ve mükerrer olan rivayetleri çıkarmak suretiyle hazırladığı *Şâhihu'l-Edebil-müfred* (Riyad 1409/1988) adlı çalışmaları vardır. Hassân Ali eserden seçtiği 300 hadisi *The Priceless Gems or the Three Hundred Sayings of the Great Arabian Prophet* adıyla İngilizce'ye çevirmiş (Madras 1895), Ali Fikri Yavuz da kitabı *Ahlâk Hadisleri* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (İstanbul 1974).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *el-Edebü'l-müfred* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1404/1984; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 321-322; İbn Hacer, *Hedyü's-sâri*, Beyrut, ts., s. 493; *Keşfü'z-zûn*, I, 48-49; Serkis, *Mu'cem*, I, 534; Fazlullah b. Seyyid Ahmed el-Cilânî, *Fazlullâhi's-şamed fî tavzihi'l-Edebil-müfred*, Kahire 1378/1958, I-II; Sezgin, *GAS*, I, 133; Hüseyin Abdülmedîd Hâsim, *el-İmâmü'l-Buhârî: muhaddişen ve fakihen*, Kahire, ts. (Mısırü'l-Arabiyye), s. 278-280; Ketânî, *er-Risâletü'l-müsteşrafe*, İstanbul 1986, s. 53.

İBRAHİM CANAN

EDEP

(الأدب)

Bir toplumda

örf, âdet ve kural halini almış

iyi tutum ve davranışlar

veya bunları kazandıran

bilgi anlamında kullanılan terim.

Edep (edeb) kelimesinin etimolojisi ve en eski mânaları hakkında farklı görüşler vardır. "Ziyafete davet etmek" anlamındaki *edb* veya "zarif ve edepli olmak" anlamındaki *edeb* masdarından isim olan kelimenin sözlüklerdeki başlıca mânaları "davet, iyi tutum, incelik ve kibarlık, hayranlık ve takdir" şeklinde gösterilir (Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "edb" md.). Bütün Arap dilcileri edep kelimesinin *edb* kökünden geldiğini kaydederken müsteşrik Vollers ve C. A. Nallino, kelimenin aslının "sünnet"le eş anlamlı olan *de'b* olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlardan Nallino, eskilerin bu kelimeden sadece sünneti, yani sonraki nesiller için birer kural olan gelenekleri anladıklarını belirtir. Başka bir deyişle edep, Câhiliye Arapları'na göre kişinin takip etmek zorunda olduğu eski geleneklerin toplamıdır. İslâm'dan önceki şiirde *de'b* kelimesi "sünnet" ve "edep" anlamında sıkça kullanılmaktaydı. Şu var ki edep *de'b*den değil bunun çoğulu olan *âdâb*dan türetilmiştir, yani *âdâb* kelimesinin asıl tekili *de'b* olmakla birlikte zamanla Araplar *de'bi* unutarak onun yerine aynı anlamda *edebi* kul-

lanmışlardır (Nallino, s. 12-14). Ancak en eski ve güvenilir Arapça sözlüklerin hiçbirinde edebî aslının *de'b* olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi çağdaş Arap araştırmacıları ve edebiyat tarihçileri de herhangi bir belge ile teyit edilemeyen bu görüşü isabetsiz bulmuşlardır (meselâ bk. Şevkî Dayf, I, 7-8; Tâhâ Hüseyin, I, 25). İbn Manzûr edep kelimesinin kökünün *edb* olduğunu söyler ve bunun "davet etme" mânasına geldiğini belirtir. Nitekim aynı kökten gelen *üdbe*, *me'debe* (*me'dübe*) kelimeleri "ziyafet yemeği, düğün yemeği" anlamında sıkça kullanılmıştır (*Lisânü'l-'Arab*, "edb" md.; İbn Kuteybe, s. 162, 558).

Kur'an-ı Kerim'de edep veya bundan türetilmiş herhangi bir kelime geçmez. Ancak dört âyetle (Âl-i İmrân 3/11; el-Enfâl 8/52, 54; Gâfir 40/31) "âdet, alışkanlık, eskilerin uygulamaları" anlamında *de'b*, bir âyetle (Yûsuf 12/47) aynı mânada *deeb*, başka bir âyetle de (İbrâhim 14/33) "süreklî" anlamında *dâibeyn* kelimeleri yer almaktadır. Hadislerde ise hem edep hem de çoğulu *âdâb* ile aynı kökten fiil ve isimler kullanılmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*, "edb" md.). Abdullah b. Mes'ûd'un rivayet ettiği ve sözlük yazarlarının edebî kökündeki "davet" anlamı ile sonradan kazandığı "iyi alışkanlıklar" anlamı arasında münasebet kurmak için faydalandıkları bir hadiste, "Gerçekten bu Kur'an Allah'ın bir sofrasıdır (me'dübetüllâh); O'nun sofrasından gücünüz yettiğince bilgi toplamaya çalışın" denilmektedir (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 1). Başka bir hadiste ise yine Kur'an'dan "Allah'ın edebî" diye söz edilmesi (Dârimî, "Fezâ'ilü'l-Kur'an", 1) ilgi çekicidir. Bu şekilde etimolojik bakımdan ortak bir kökten gelen *me'debe* ve edep kelimelerinin, her iki hadiste aynı şeye (Kur'an'a) nisbet edilmek suretiyle anlam olarak da ortak oldukları, böylece hadis dilinde edebî hayırlı ve yararlı bilgilerle davranış alışkanlıklarını ifade ettiği, Kur'an'ın bu bilgi ve davranışları sergileyen bir ilâhî edep kaynağı olduğu anlaşılmaktadır.

Câhiliye devriyle İslâmî dönemin başlangıcında edep ve aynı kökten türetilen diğer kelimelerin -pek seyrek olarak- "davet, incelik, kibarlık, beğenme, alışkanlık, âdet" gibi daha çok din dışı alanda ve bir ölçüde ahlâkî muhtevada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *muhadramûn**dan Sehm b. Hanzale adlı şairin bir beytinde edebî "âdet, geleneksel tutum" anlamında kullandığı bi-

el-Edebü'l-müfred'in ilk sayfası (İstanbul, ts.)

